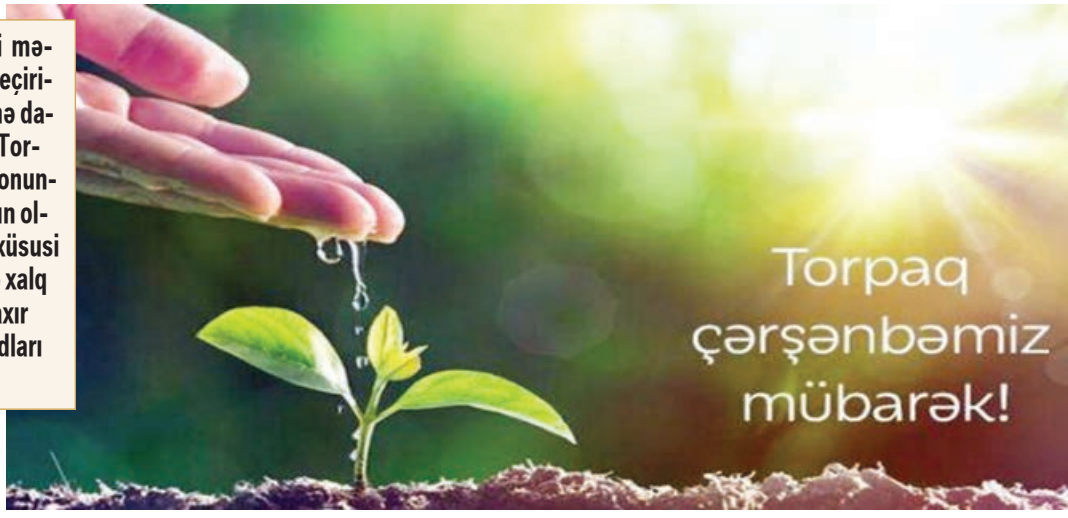

Novruz bayramının ən təntənəli mərasimləri axırıncı çərşənbədə keçirilir. Bu çərşənbə yazın gəlməsinə daha az vaxtın qaldığına işarədir. Torpaq çərşənbəsi hesab olunan sonuncu çərşənbə bayrama daha yaxın olduğu üçün insanlar tərəfindən xüsusi olaraq qeyd edilir. Bu çərşənbə xalq arasında "Yer çərşənbəsi", "İlaxır Çərşənbə", "Çərşənbə-suri" adları ilə də tanınır.

İlaxır çərşənbə

Torpaq ünsürü insan yaradılışının əsasını təşkil edir. Torpaq həm türk mifologiyasından, həm də milli-mənəvi dəyərlərimizdən qaynaqlanaraq müqəddəs hesab olunur. Hələ qədim dövrlərdən bəri insanın ən böyük andı torpağa ünvanlanmışdır: "Torpaq haqqı", "Torpağı sanı yaşayasan". Torpaqla bağlı yaranan el sözləri də maraqlıdır. "Torpaqdan pay olmaz", Torpaq deyir: "Səndən hərəkət, mənədən bərəkət", "Torpaqla oynayan ac qalmaz" və sair.

Türk mifologiyasına görə, yatmış torpaq oyanaraq insanları aclıqdan qurtarır. Bir el rəvayətinə görə, Xızır qardaşı, torpaq sahibi Zindanı donmuş halda, qar altından tapır, öz isti nəfəsilə qızdırır. Zinda qar altından çıxaraq itmiş öküzünü tapır, Xızır isə qızıl kotanla boyunduruğu qardaşına verir. Onlar çərşənbəleşir, Yer çərşənbə bayramı tədbirilə torpağı oyatmağa çalışırlar.

*Səsləndi xoruz banı,
Açıldı sübhün danı,
İlin yaz fəslə gəldi,
Qızdı torpağın canı.*

Torpaq çərşənbəsində əkinçilər əkin-biçinə başlamalı olurlar. Yerlər şumlanır, toxumlar səpilir. İnanca görə, əcdadlarımız həmin çərşənbədə tarlaya çıxar, torpağı şumlayar, bunu edə bilməyənlər isə heç olmasa torpağı 2-3 dəfə belləyərtilər. Burada məqsəd torpağı yuxudan oyatmaq və artıq əkinçilik vaxtının yetişdiyini xəbər verməkdir. Qədimdən gələn digər bir adətə görə, Axır çərşənbə günü qadınlar, qızlar çilələrini tökmək üçün çay üzərinə yollanırlar və sudan tullanmışlar. Həmin gün axşam vaxtı tonqallar qalanır, hamı od ətrafına yığılaraq onun istisinə qızınmağa çalışır.

Torpaq çərşənbəsinin özünəməxsus inancları, xüsusiyyətləri var. Torpaq çərşənbəsində insanlar öz qohumlarını yad

edir, onlara qonaq gedir, dünyalarını dəyişmiş insanların qəbirələrini ziyarət edirlər. Əcdadlarımız çərşənbə və bayram günlərində ruhların qayıdıb gəlməsinə inanmışlar. Ruhların şad olması üçün bu dünyaya qayıdarkən ev sakinlərini, əzizlərini şən əhvali-ruhiyyədə görməsi əsas şərtlərdən idi. İnanca görə, ruhun evdən-ocaqdan bikef qayıtması uğursuzluq əlamətidir.

Evin bərəkətli olması üçün əcdadlarımızın həyata keçirdiyi rituallardan biri Axır çərşənbədə un çuvallarının ağzını açıq qoymağıdır. Ev sahibinin heç kimlə danışmadan əllərini una batıraraq divarlara sürtmək, bayıra çıxıb ağacların kötüyünü balta ilə yüngülcə vuraraq "oyan, payını götür" demək bu ayının tərkib hissəsidir. Əcdadlarımız inanmışlar ki, bu cür edilsə, yeni ildə qış yuxusundan oyanmış ağacların bəhəri genbol olacaqdır. Heç bar verməyən ağacları isə "kəsəcəyəm" deyərək balta ilə hədələyir və bu zaman kənarda durmuş bir adam "kəsmə, bu ağac bar verəcək, zaminəm" deyir.

Günəşin, Ayın, Ulduzun yerdəki rəmzləri...

Bu çərşənbədə evdən od, neft, kibrit, ağartı qidaları verilməsi düzgün hesab olunmur. Axır çərşənbə öz falları ilə əlamətdardır. Axır çərşənbə süfrəsindəki yeyilən balığın sümüyü ilə ilk övladın qız və ya oğlan olmasını, üzük ilə subayların ev-

lənmə vaxtını təyin etmək fal inanclarındandır. İlaxır çərşənbədə bir yerə yumurta, kömür, cövhər basdırar və niyyət edərmiş. Yumurta kömür ilə yazılırsa, niyyət yaxşı gələr. Sonra onları ərik ağacının altında basdırmaq lazımdır.

*Sürü deyil, naxırdı,
Qazan dibi paxırdı.
Sonuncu çərşənbənin,
Öz adı İlaxırdır.*

İlaxır çərşənbənin ən maraqlı adətlərindən biri, sevən oğlanların sevdiyi qızlara sevgilərini etiraf etmək üçün bacadan şal sallamasıdır. Ucuna balaca dəsmal bağlanmış şal bacadan sallanar, evin böyükləri yaylıq açıb şalı qızın qoluna bağlayarlarsa, bu, razılıq əlaməti demək idi. Əgər razı deyillərsə, həmin dəsmala şirniyyat qoyub onu geri qaytararlarmış.

İlaxır çərşənbədə subay qızlar bir çox fallara baxar, qismətlərinin necə, həyat yoldaşlarının kim olacağını, neçə yaşında ərə gedəcəklərini öyrənirlər. Bu fallar su, şam, üzük, iynə və başqa əşyalarla icra olunur. Məsələn, gənc qızlar yanan şamı suya tərəf öyir və neçə yaş varsa, o qəddər damcıdadır. Alınacaq hərf gələcək həyat yoldaşının adının baş hərfi ilə eyniləşdirilir. İnanca görə, gənc qızlar duzlu kökə yeyib və ya on alma toxumunu başının altına qoyub qismətlərindəki gələcək həyat yoldaşını yuxuda görürlər. Axır çərşənbə axşamı qız ayağının sağ başmağını burub qapı ağzında başının üstündən atır. Başmağın pəncə

hissəsi üzüstə, qarıya tərəf düşsə, həmin il o qızın nişanlanacağına işarədir.

İlaxır çərşənbədə küsülülər barışmalı, hamı təzə paltar geyməli, xoş sözlər söylənməlidir. Bu çərşənbədə niyyət tutub qulaq falına çıxır, eşitdikləri sözlə niyyətlərini yozurlar.

Torpaq çərşənbəsində süfrələr daha da təmtəraqla bəzədilir. Bəzi bölgələrdə əsla bərabər dolma, balıq bişirilməsi vacib hesab olunur. Süfrəyə səməni, şamlar, şirniyyatlar, qoz-fındıq, bir çox çərəz, qovurğa qoyulur. Bayram xonçasına qoyulan şirniyyatların rəmzi mənalı da var. Süfrəyə qoyulan qoğal günəşin, istiliyin, şəkərburanı Hilalın - Ayın, paxlavanı isə Ulduzun yerdəki rəmzi kimi anlamaq olar. Şirniyyatların süfrəyə qoyulması ilin bərəkətli, ruzili və şən keçməsinə mənalandırır.

"Yeddiyənin bayramı"

Süfrəyə yeddi cür nemətin qoyulması müqəddəs sayılan yeddi rəqəmin uğur gətirəcəyinə işarədir. Azərbaycanın bir sıra bölgələrində İlaxır çərşənbənin "Yeddiyənin bayramı" adlandırılması bununla əlaqəlidir. Süfrəyə qoyulan bu yeddi nemətin islamdan öncə "ş", islamın qəbulundan sonra "s" hərfi ilə başlaması maraqlıdır. Lap qədimlərdə son çərşənbədə süfrəyə qoyulan şərbət, şabalıd, şor, şəkər, şam,

şirni, şərbət, islamdan sonra su, süd, səməni, səbzə, sumaq, sarıkök, sünbül kimi nemətlərlə əvəzlənmişdi.

Süfrədəki qırmızı qurşaqlı səməni isə öz yaşıl görkəmi ilə daha çox diqqət cəlb edir. Qurşağın qırmızı rəngdə olması şadlıq simvolizə edir. Göyərtilmiş səməni yaradılışı və qadın başlanğıcını ifadə edir. Belindəki qırmızı qurşaqla səməni gəlini də xatırladır. Səməni ilə bağlı xalq arasında ovsun da vardır. İnsanlar səməni ovsunu ilə pis taleyi dəyişdirmək istəyər, buna siddi-ürəkədən inanmışlar.

Səməni ovsununda oğul-qız sahibi olmuş qadın göyərtilmiş səməni ilaxır çərşənbə günü uşağı olmayan, çilləyə düşmüş sayılan qadının başı üstə saxlayır. O, bulaqdan, çaydan götürülmüş "çərşənbə suyu"ndan bu səməninin üstündən çilləli qadının üstünə axıdır. Övlad sahibi olan başqa bir qadın çillənin üstünə axıtılan bu suyu qayçı ilə doğraya-doğraya deyir:

*Arpa, buğda dənidi,
Göyərən səmənidə,
Kəsdim, gəlin, çilləni,
Övlad vermək dəmidə.*

Başqa bir variantda "A səməni göyərtdən, bu gəlini də göyert" də deyilir. Burada axıtılan suyu isə kişi başlanğıcı kimi götürmək olar.

Səməni nəziri adətə də bu günə kimi ötürülmüşdür. Qəlbində bir niyyəti olan adam qablara buğda töküüb göyertdirir, cü-cütləri özib şirəsinə çıxarır, şirəyə bir az su əlavə edib, iki-üç gün qaynadır, qoz-fındıq ləpəsi qatır, xonça sinilərinə töküüb yayır. Bu xonçaları həyətə qoyur, bütün gecəni dua edirlər. Səhər həmin bişmişin dadına baxırlar. Əgər bu bişmiş şirin olursa, bu niyyətin qəbul olunduğu anlamına gəlir.

Səmənidən halvanı da bu ayındakı kimi düzəldirlər. Səməni halvasına bəzən suhan halvası və ya İsfahan halvası da deyirlər. Ekoloji cəhətdən təmiz olan bu halva çox faydalıdır.

İlaxır çərşənbələrlə bağlı adət-ənənələr tarixən çox qədim və zəngin olmuş, lakin tədricən, zaman keçdikcə müasirləşən həyatın təsiri ilə unudulmuş, bəziləri isə başqa bir forma almışdır.

*Səhər ORUCOVA,
filologiya elmləri doktoru,
professor*